

Válasz Jóri János vitacikkére

A Magyar Filozófiai Szemle 1958/1—2. számában Jóri János egy vitacikk keretében néhány megjegyzést fűz az „Egyes és általános dialektikájáról” című tanulmányomhoz. A cikk nem foglalkozik a tanulmány egészével — nem is célja ez, mint ahogy a szerző maga említi, hanem három, a tanulmányból kiragadott kérdés csoportot elemez és bírál. A három kérdés csoport a következő:

1. A megismerés útja és a kifejtés menete közti ellentét;
 2. Arisztotelész felfogása az általánosról és az egyesről, mint a lét kategóriáiról;
 3. Az általánosnak a tanulmányban adott meghatározása.
- Az első két kérdést a tanulmányom tulajdonképpen csak érintette a bevezetésben, bővebben nem tért ki rá; a harmadik kérdés a tanulmány lényegéhez szól hozzá.

Arra való tekintettel azonban, hogy a felvetett kérdések érdekesek és főleg az első és a harmadik olyan területről valók, amely még beható megmunkálást követel — igyekezni fogok a felvetett kérdésekre, habár csak részlegesen, de amennyire csak lehet szintén a tanulmánytól függetlenül válaszolni.

* * *

Jóri János a következőket idézi a tanulmányból: „A megismerés útja kétségtelenül az eleven szemlélettől az elvont gondolkodáshoz és innen a gyakorlatához vezet. A megismerés első szakasza az érzéki megismerés. A második szakasz, az egyedi logikus megismerés, lényegesen különbözik az elsőtől.

Az első szakaszban érzéki, a másodikban racionális síkon ismerjük meg a jelenséget. Az első szakasz megelőzi a lényeg megismerését, ezért ez a szakasz felületes. A második szakasz már a *lényeg megismerése után* következik, ezért mélyebb és konkrétebb. Minden kifejtésnek ezt a második szakaszt, a megismerés gondolati szakaszát: a lényegtől a jelenséghez, az általánostól az egyedihez vezető utat kell visszaadnia.”

Ezekhez Jóri János a következő megjegyzést fűzi: „Téves az a felfogás, amely a lényeg feltárását a megismerés egyik szakaszában sem helyezi el. A lényeg feltárása az elvont gondolkodás útján, tehát a megismerés második szakaszában történik... Szűkebb értelemben a valóság egy konkrét totalitásának megismerése befejeződik lényege feltárásával”.

Ami a tanulmány idézett helyét illeti, el kell ismernünk, hogy ez valóban szűkszavú. Nem fejti ki a gondolatot, csupán az eredményt rögzíti egy mondatban (tekintettel arra, hogy ez a rész csupán bevezetés, nem bocsájtkoz-

hattunk bővebb kifejtésbe). Valószínűleg ez az oka annak, hogy Jóri János nem értette meg, az idézett helyen miről van szó.

Az idézett helyen tudniillik nem a megismerés közismert útjáról van szó, a látszattól a lényegig, amiről Jóri János a válaszában beszél, hanem csakis az egyes, a konkrét tárgy két fajta megismeréséről.

De hogy újabb félreértésre alkalom ne nyíljon, fejtsük ki bővebben, miről is van itt szó tulajdonképpen.

Közismert tény mindazok számára, akik a marxizmus ismeretelméletében valamennyire is jártasak, hogy a megismerés első fázisa az érzéki ismeret.

Ha mélyrehatóbban tanulmányozzuk azonban ezt a kérdést, kiderül, hogy ez a megállapítás, ami kétségtelenül egy mély igazságot fed fel, mégsem olyan egyszerű, nem olyan probléma mentes.

Elsősorban is fel kell vetnünk a kérdést: mit kell értenünk azon, hogy a megismerés *első* fázisa? A megismerés történelmi kialakulását értjük ezen? Létezett-e valaha a történelem folyamán, az emberi megismerés kialakulásában egy olyan fázis, amelyben kizárólag érzéki megismeréslétezett — és racionális megismerés nem? Vagy pedig az első fázist aktuálisan kell-e értelmeznünk, úgy, hogy a mai ember a megismerés folyamatában először kizárólag az érzék-szerveivel és csak azután ismer meg az eszével?

Ami az első kérdést illeti, a marxizmus az embert — Franklin jellemzését elismerve — mint szerszámalkotó lényt jellemzi. Akkor viszont, amikor eszközöket gyárt, azaz amikor már embernek mondható, az ember már racionálisan is gondolkodik. Ezért sok nem marxista filozófus az embert mint racionális lényt határozza meg.

Tehát le kell szögeznünk azt, hogy emberről kizárólag akkor beszélhetünk, amikor már racionális megismerés létezik. Vagy másképp megfogalmazva, nem beszélhetünk emberről racionális megismerés nélkül. Tehát nem értelmezhetjük úgy az első fázist, mint olyan periódust, melynek során az ember pusztán az érzéki megismerés képességével rendelkezett volna.

Ami az aktuális megismerést illeti, közismert tény, akárcsak a modern pavlovista pszichológiából az, hogy az ember, mivel racionális lény, képtelen pusztán érzéki megismerésre; hogy az embernél az érzéki megismerésben már bentfoglaltatik az értelmi megismerés is.

Tehát az első fázist az aktuális megismerésben sem lehet úgy értelmezni, mint egy önállóan, ténylegesen és függetlenül létezőt.

A fázis szót, a megismerés első fázisát, dialektikusan, nem mereven kell értelmeznünk. A megismerés fázisait nem választja el merev határ; az embernél ezek már összefolynak. Általában nem helyes a különbségtevést a merev határokkal összetéveszteni. Egymásba átvivő folyamatoknál meg kell különböztetni a kezdetet a végponttól, meg kell állapítani a fejlődés csomópontjait, az új minőségbe való szerveződés mozzanatait — de ezt nem szabad összetéveszteni a merev klasszifikálással. Vizsgáljuk meg tehát, ennek a fényében mit nyújt ez az első fázis, az érzéki ismeret? Kizárólagosan a felületet, a felszínt, a látszatot? Vagy pedig a lényeg is megjelenik az érzéki megismerésben, és ha igen, hogyan?

A tárgy, minden dolog, általános és egyes egysége. Ami véleményünk szerint az érzéki megismerést jellemzi, az éppen a dolognak ebben az egységében, az általános és az egyes egységében való tükrözése. Az érzéki megismerés nem különíti el az egyest az általánostól, habár mind a kettőt tükrözi, a dolog eredendő egységében.

Hogy az érzéki megismerésben jelen van-e egyáltalán, vagy milyen mértékben van jelen az általános, ez vitatható kérdés. Jóri János véleménye szerint — mint az egy mellékmondatából kitűnik, az általánosnak csak a csírái vannak meg az érzéki megismerésben.

Ebben a válaszcikkben nem térhetünk ki bővebben annak a bizonyítására, hogy az általánost az érzéki megismerés is tartalmazza. Ezért itt csak utalunk arra, (amit egy másik tanulmányban bőven kifejtettünk) hogy, ha filozófiailag vizsgáljuk, az állatoknál fellépő feltételes reflex azonosításon, általánosításon, ok-okozati összefüggésen alapszik. Az állati viselkedés elemzéséből tehát kiderül, hogy az állat a valóságnak nemcsak a felszínéhez, hanem annak lényegéhez is alkalmazkodik — egyébként nem is tudna fennmaradni. Ez utóbbi állítás nemcsak a fejlettebb állatokra (tudniillik Jóri János az általános tükrözésének *csíráit* kizárólag ezeknél ismeri el), hanem az élő szervezet minden fokán érvényes. Maga az asszimiláció is egy *osztályhoz* van kötve. Ami azonban az állati visszatükrözést, és általában az érzéki megismerést jellemzi, az éppen az általános és az egyes szétválaszthatatlansága ezen a fokon.

Az egyes és általános szétválasztása kizárólag a megismerés második fázisában, a racionális megismerésben történik. Jóri János véleménye szerint viszont, mint az idézetből kiderül, a lényeg feltárásával a megismerés második szakasza lezárul.

A lényeg és a látszat szétválasztása valóban csak a megismerés második fázisában, a jellegzetesen emberi megismerésben valósul meg. A már az érzéki megismerésben is megjelenő általános itt önállósul, és mint fogalom az egyestől leválasztottan csupaszon, az egyessel való egységből kiszakítottan jelenik meg. A lényeg leválasztása, ez az, amit a lényeg megismerésének nevezünk. De ezzel a megismerés második, racionális fázisa távolról sem zárult még le. Az egyessel való eredeti egységből kiszakított általános — még csupán csontváz. Ahhoz, hogy a dolgot, a maga hús-vér valóságában megértsük, a csontvázra képzeletben megint felrakjuk a képzelt húst és vért. A fogalomba kiszakított általánost gondolatilag újra összefonjuk a gondolatilag leválasztott egyessel. Az eredeti, hús-vér totalitás helyett, a megismerés végpontjaként nem az a csontváz áll előttünk, ahol Jóri János a megismerés értelmi fázisát lezárja, hanem a gondolatilag összerakott totalitás, a dolognak gondolatilag az általános és egyes egységébe való visszaállítása.

Tanulmányom Jóri János által idézett helyén erről volt szó.

A lényeg feltárása nem végpont, csupán állomás az egyedi megismerés felé vezető úton. A cél az egyedi megismerés, az eszköz pedig a lényeg feltárása. Az egyest, a konkrétumot akkor ismerjük, amikor azt a lényeg fényében látjuk meg. Az ismeret végpontja, célja tehát az egyes ismerete; az egyest viszont nem ismerhetjük igazán, mélyen, csupán az általános fényében. Az egyes, a konkrétum, a racionalis fázisban éppúgy nem tűnik el, mint ahogy az általános az érzéki fázisban. A megismerés (relatív) kiindulópontja: az érzékszervek által felfogott egyes — amelyben implicite benne van az általános is. A megismerés végpontja: a gondolatilag megismert egyes, ez pedig eredménye annak a folyamatnak, amely az egyes és általános eredeti egységét felbontja, és az egyest az általános fényében tekinti.

A tanulmány a konkrétum e kétféle ismeretét, az érzéki totalitást, és a lényeg megismerése után következő totalitást hasonlította össze.

Ami már most a kutatás útját az előadás módjától lényegileg elválasztja, az abban áll, hogy míg a kutatás az egész folyamatot végigcsinálja — és ennek

a legnehezebb része a lényeg leválasztására, megismerésére, a fogalom alkotására esik — addig az előadás módja általában csak a totalitás logikus reprodukálását adja vissza, a kutatás folyamán megszerzett fogalmakból, mint adottakból kiindulva.

A vitacikkben felvetett véleménykülönbség tehát két pontból áll. Az első egy félreértésen alapul, azon tudniillik, hogy Jóri János nem értette meg, hogy a tanulmány a lényeg megismerését nem sikkasztotta el, hanem ugyancsak a második fázisba helyezi, akárcsak ő maga — csupán nem tér ki rá külön, mivelhogy ez a szöveg egészében magától érthető volt. A kérdésnek ez a pontja különben — véleményünk szerint nem — nem is képezheti vita tárgyát.

A véleménykülönbség második pontja abban áll, hogy Jóri János véleménye szerint a tulajdonképpeni megismerés a lényeg feltárásával lezárul; a dolognak egy gondolati totalitással való újraalkotása pusztán a közlés módját jellemzi, de nem tartozik hozzá a megismerési folyamathoz magához; a mi véleményünk szerint azonban, ez utóbbi a megismerési folyamatnak magának szerves alkotó része.

Ez a véleménykülönbség inkább a klasszifikálást, semmint lényegét érintő. Valószínűleg sokkal élesebb a véleménykülönbség abban a kérdésben, hogy mit kell egyáltalán a megismerés fázisai alatt értenünk, hogy mi az érzéki megismerés tartalma, és miben áll a lényeg megismerése, illetve feltárása? Ezeknek a kérdéseknek a kifejtésére azonban a tanulmány nem adott lehetőséget, mivelhogy az egyes és az általános kategóriáit ontológiailag tárgyalta. Jóri János vitacikke azonban, amely ezeket a kérdéseket érintette, rávilágít arra a mélyebb véleménykülönbségre, ami a cikk írója közt és köztem ezekben a lényegét érintő kérdésekben fennáll.

* * *

A második kérdésoszt, amit a vitacikk érint Arisztotelész felfogása az általánosról és az egyesről, mint a lét kategóriáról. A tanulmány az Organon első könyvéből, a „Kategóriákból” idézi Arisztotelész véleményét a kérdésről. Jóri János viszont az állítja, hogy a „Kategóriák”-ban Arisztotelész kizárólag ismeretelméleti szempontból vizsgálja a kategóriákat, az idézett helyből ezért helytelen volna ontológiai következtetéseket levonni.

Ebben a kérdésben mélyebb vitába nem bocsátkozhatunk, mivelhogy egyéni vélemény kialakítása erre vonatkozólag speciális Arisztotelész-kutatást igényel. Erről a kérdésről tehát csupán annyit, hogy a polgári Arisztotelész kutatók egy része valóban Arisztotelész logikáját csupán formailag értelmezi, egy másik része viszont ontológiai tartalmat ad neki. A marxizmus ez utóbbi mellett foglal állást. Lenin a „Filozófiai füzetekben” a következőket írja: „Arisztotelésznél az objektív logika *mindenütt összevegyül* a szubjektív logikával, mégpedig úgy, hogy mindenütt az objektív *látható*”. (Lenin: Filozófiai füzetek. 314. o.) Arisztotelész ismeretelmélete marxista értelmezésben, ontológiai felfogásán alapul. Teljesen evidens különben, hogy a „Kategóriákban” ontológiai, ismeretelméleti, logikai, sőt pusztán nyelvtani szempontok is keverednek.

A tanulmány a következő idézetet hozza Arisztotelésztől: az igazi szubsztanciák az elsődlegesek, mert ezek alkotják a többinek az alapját is. Az elsődleges szubsztancia viselkedésétől függ a nem viselkedése is. Ha nem léteznék elsődleges szubsztancia, akkor egy dolog sem létezhetné.

A tanulmány a következő megjegyzést fűzi ehhez: Arisztotelész materialista módon fogta fel az általános és az egyedi viszonyát: az egyedi létből indult ki, ugyanakkor pedig az általános objektív létét is elismerte, habár az a tény, hogy az általános, a másodlagos szubsztanciákat mereven elválasztotta az elsődlegesektől és kevésbé tekintette szubsztanciáknak az utóbbiaknál, nem mentes első ellentmondásoktól.

Jóri János ezekhez az említett ellenvetések mellett hozzáfűzi, hogy Arisztotelész materializmusa, szemben Platón idealizmusával éppen abban áll, hogy Arisztotelész nem választotta szét az általánost az egyestől, sőt szétszakíthatatlan egységbe fonta őket. Arisztotelész következtetlensége, idealizmusa, az anyag és forma elméletében, a forma idealizmusában van, ahol is a forma a tulajdonképpeni ontológiaiilag értelmezett általános.

Platón idealizmusával, az idea hiposztázálásával szemben, Arisztotelész valóban az egyes és az általános egységét bizonyította, — sőt, az egyes és az általános egysége, viszonya alapköve az egész arisztotelészi filozófiának.

Azonban, habár az általános és az egyes egységét állítja, és mindkettő szerinte a reális léttel bír, hierarchiába állítja őket, éppen a létezés szempontjából. Platónnal ellentétben, aki szerint igazi léttel csak az ideák bírnak, elsődleges létet éppen az egyesnek, a térben és időben létező konkrétumnak tulajdonít. Ebben mutatkozik meg Arisztotelész és Platón ellentéte. Viszont azért, hogy a létezés szempontjából egyes és általános nem bírnak azonos fokú léttel, hanem az egyesnek és az általánosnak a létezés foka szempontjából való elkülönítésével, szétválasztásával, Arisztotelész is rést nyit az idealizmusnak.

Szemben az idealista állásponttal, amely szerint valódi léte csak az általánosnak van, véleményünk szerint a materialista álláspont távolról sem állítja, hogy valódi léte csak az egyesnek volna. A materialista álláspont tagadja az egyes és az általános bármilyen megkülönböztetését a lét szempontjából.

Jóri János véleménye szerint a fenti hierarchia kizárólagosan ismeretelméleti jellegű, minden ontológiai tartalomtól mentes. Ez utóbbi állítását viszont semmivel sem támasztja alá, hacsak azzal nem, hogy magától értetődőnek nyilvánítja, mivel Arisztotelész a nem, a genus viselkedéséről beszél. Ezt az állítást, tekintve Arisztotelész általános orientációját, azt ui., hogy az ismeretelmélet sohasem szakította el a lételmélettől, bizonyítás hiányában el nem fogadhatjuk.

* * *

A harmadik kérdés csoport, az egyetlen különben, amelyik a tanulmány lényegéhez szól hozzá — az általánosnak a tanulmányban adott következő meghatározását bírálja: „Az általános olyan filozófiai kategória, amely azt fejezi ki, ami egy történetileg kialakult osztály tagjainál közös: ez a közösség lényeges és meghatározó jegeik alapján egyesíti az osztály tagjait”.

Ami a meghatározás első részét illeti — azt, hogy az általános történeti fejlődés eredménye, mivel Jóri János egyetért vele, ezért itt ezzel nem is foglalkozunk. Nem ért viszont egyet a vitacikk írója azzal, hogy az általánost a tanulmány a lényeghez köti.

Általános — veti ellen Jóri János — nemcsak a lényeg, hanem a lényeghez tartozó, bár nem lényegi dolog is. Így nemcsak az általános, hogy az ember gondolkodó lény, hanem az is, hogy egy síkban fekvő két szeme van. Ha az általánost a lényeggel összekapcsoljuk, akkor, Jóri János véleménye szerint, nem volna szükség két külön kategóriára, általánosra és lényegre.

Mindenekelőtt válaszoljunk tehát arra, miért van szükség két külön kategóriára akkor is, ha az általános kizárólag a lényegét fejezi ki.

Mint ezt Joja akadémikus tömören kifejezi, az általános a lényeg mennyiségi oldala. Véleményünk szerint a lényeg kategóriája egy dolgon belül levő viszonyfogalom; az általános viszont ennek a lényegnek egy osztály összes tagjai közötti elterjedését fejezi ki, azonos lényegi vonásnak az általánosulását. Tehát a lényeg minőséget fejez ki; az általános pedig ennek a minőségnek a mennyiségi oldala. Fönnmarad mármost az a Jóri János által felvetett kérdés: miért csak a lényegét fejezi ki az általános, hiszen nem-lényegi vonások is megtalálhatók egy osztály összes tagjainál? Szükséges tehát különbséget tenni közös és általános között — ahogy ezt a tanulmány teszi — tehát különbséget tenni egy osztály összes tagjainál megtalálható megtalálható vonások között aszerint, hogy azok lényegesek-e, vagy pedig lényegtelenek?

Ennek a kérdésnek a tisztázásához a következőket kell előrebozsátanunk:

A filozófiai fogalmak tartalma részben tradicionális, részben minden filozófiai irányzatban sajátos. Mást kell például a lényeg fogalmán értenünk a marxizmusban, mást a fenomenológiában és megint mást a neopozitívizmusban. Mégis, ezeket az egymástól sokszor igen eltérő tartalmakat a különböző irányzatok a „lényeg” kategóriájához kötik, és nem adnak neki — ha a szükség nem kívánja meg föltétlenül — új elnevezést. Nyilván, senki sem akadályozhat meg egy filozófiai iskolát abban, hogy miután precízen meghatározta, hogy mit ért ezen, új filozófiai elnevezéseket adjon, mi igen gyakran meg is történik (például eidetikus jelentés, „értelmetlen” ítéletek stb.). Az esetek túlnyomó többségében azonban, a filozófusok a tradicionális fogalmakkal dolgoznak, azoknak adnak részben új tartalmat.

Annak célja, hogy a fogalmakat csiszolják, szűkítik vagy kiterjesztik, új elemeket hoznak be, vagy benne meglevőket kiselejteznek az, hogy a fogalmak jobban, igazabban, mindinkább hűen tükrözzék a valóságot. Ott, ahol a valóságban lényeges különbség mutatkozik, a filozófia nem dolgozhatik csupán egy fogalommal. Ugyanilyen helytelen volna viszont, ha a valóságnak egy és ugyanazon jelenségét ok nélkül a filozófia több kategóriába foglalná.

Azt kell tehát megvizsgálnunk, van-e értelme annak, hogy az általánost a pusztán közöstől megkülönböztessük?

Rengeteg érv szól amellett, hogy ez a különbségtétel nemcsak lehetséges, hanem kötelező is. Ennek a cikknek a keretén belül csupán egyet fogunk ezek közül megemlíteni.

A logika alapvető problémáit nem tudjuk megoldani, ha ezt a különbséget nem szögezzük le. Az indukció tudvalevőleg nem jut el az általánoshoz (a lényeg mennyiségi oldala) — legalább is nem jut el szükségszerűen hozzá — csupán a közöshöz (lényegtelen jegyek mennyiségi oldala), míg a dedukció az általánost fedi fel. Véleményünk szerint a marxista logikusok egyik feladata annak kimutatása, hogy az indukció által felfedett közös és az általános között szükségszerű kapcsolat van, és ez által is lerombolni az egyik mesterséges falat a sok közül, amelyik az indukciót a dedukciótól az idealista irányzatokban (pl. a neopozitívizmusban) mereven elválasztja. De ez más lapra tartozik, nem érinti azt a kérdést, hogy az indukció és dedukció közti különbségtételnél szükségszerűen szét kell választanunk általánost és közöst, lényeges és lényegtelen jegyeket.

Ugyancsak szét kell választanunk általánost és közöst a definíciónál. A definíció egyik kritériuma, hogy az általánost és nem csupán tetszőleges

lényegtelen közös vonást tartalmazzon. Így pl., habár minden ember nevet, és csak az ember nevet, mégis az embert úgy kell meghatároznunk, mint szerzőalkotó lényt, vagy akár gondolkodó lényt, mivel ez a lényegéhez tartozik, de semmiképp sem mint nevető lényt — habár ilyenformán sem lehetne az embert semmilyen más lényvel összetéveszteni. Egy lépést sem tehetünk a logikában, ha a lényeges és lényegtelen jegyeket nem különböztetjük meg. De nyilván nemcsak a logikában, hanem bármilyen tudományban, a gyakorlati életben, a politikában sem.

Tehát lényeges és lényegtelen vonások mennyiségi oldala között szükséges különbséget tenni. A tanulmány pusztán az elsővel foglalkozott, és ezt az általános kategóriájába foglalta. A másodikat, a közöst, csupán megemlítette, hogy az elsőől elkülönítse.

Ha Jóri János azt az ellenvetést tenné, hogy nemcsak az általános, hanem a közös is a közös út, a közös történelmi fejlődés eredménye, természetesen igaza volna. Csakhogy ezzel még nem merítenénk ki a közös fogalmát, mivel-hogy hiányozna a differencia specifica-ja. De ha a közöst elemezni akarjuk, és külön tanulmányt írnánk róla, akkor nyilván az sem volna, elegendő, ha megállapítanánk, hogy a közös a lényegtelen jegyek mennyiségi oldala, hanem fel kellene kutatni azt az egész szétágazó közvetítési folyamatot, amelyben különböző jegyek, tulajdonságok összefonódnak. Továbbá elemezni kellene azt az igen bonyolult kérdést is, hogy minden „közös” más szempontból „általános” is — és milyen szempontból — tehát, hogy az közös, ami a jelenség szempontjából nem lényegi, saját osztályának a lényeges jegyeit hordozza.

Éppen ez utóbbi az a szempont, ami megtévesztőleg hat Jóri Jánosra, amiért is minden közös jegyet, amely egy osztálynál megtalálható az „általános” kategóriájába akar foglalni.

Véleményünk szerint Jóri Jánosnak az a kívánsága, hogy az általános kategóriájába befoglaljuk mind a lényeges, mind a lényegtelen jegyek mennyiségi oldalát — tehát mindazt, ami a különböző egyedekben azonos történelmi fejlődésük folytán közös, — nem segítené elő a fogalmak tisztázását, csiszolását, a valóság pontosabb tükrözését.

Igyekeztünk a Jóri János által felvetett mindhárom kérdésre a tanulmánytól függetlenül válaszolni. Tudatában vagyunk annak, hogy a válaszcikkben terjedelme ellenére — még mindig sok, a kifejtett nézetek mellett, a sorok között kiolvasható, de önmagában, külön nem bizonyított. Ez viszont úgy véljük, egy ilyen heterogén válaszcikk esetében elkerülhetetlen.

Dán Klára
(Bukarest)